

DOI: 10.7596/taksad.v7i5.1890

Citation: Orhan, S. (2018). Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898). Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 651-665. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1890>

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898)*

Second Visit of the German Emperor, Kaiser Wilhelm II to the allied Ottoman Empire within the Scope of Weltpolitik (1898)

Sibel Orhan¹

Abstract

After the resignation of German Chancellor Bismarck from his duty, German foreign policy faced a substantial alteration. Hence the Ottoman lands has become one of the areas of interests, in terms of both politics and social aspects, for Germany which was late in its activities of colonialism. The close relations started between Germany and the Ottoman Empire during the reign of Abdulhamid II, continued until the end of World War I. During this period, German Emperor Wilhelm II visited the lands of Ottoman Empire three times in 1889, 1898 and 1917. Hence, the visits made by Wilhelm II to Ottoman Empire provided the basis for the policy the Emperor followed towards the Ottoman Empire. The most effective and grand visit of Kaiser's visits is the İstanbul and Holy Lands visit He made in 1898. When we look at how it was reflected in German and Ottoman press, it can be understood how grand and busy a visit it was. In this visit, Emperor Wilhelm visited the lands of Haifa, Jarusalem and Damascus, tried to win the affection of the Muslim population in the lands of Ottomans. Kaiser Wilhelm succeeded in impressing Abdulhamid II by showing that he supported Panislamism with this attitude he adopted. With the effect of this visit which strengthened the friendship between two rulers, Germany acquired concessions in terms of telegraph and railway at the borders of Ottoman Empire and there was a significant increase in weapon sales.

Keywords: Abdulhamid II, Wilhelm II, Germany, Ottoman Empire, Islam Policy of Germany.

* Bu çalışma, 'Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Seyahati (1898)' başlığı ile Romanya Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabında yayınlanmış olan bildiri tam metninin 'Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Weltpolitik Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı Topraklarını İkinci Ziyareti (1898)' adı altında genişletilmiş hâlidir.

¹ Kocaeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Öğretim Görevlisi, Türkiye. E-mail: sibel.orhan@kocaeli.edu.tr

Öz

Alman şansölyesi Bismark'ın görevinden istifasından sonra Almanya'nın dış politikası esaslı bir değişikliğe uğramıştır. Nitekim Osmanlı toprakları, sömürgecilik faaliyetlerinde geç kalan Almanya'nın hem ekonomik hem politik hem de sosyal alanda ilgi duyduğu bölgelerden biri olmuştur. Buna dayalı olarak Almanya ve Osmanlı Devleti arasında II. Abdülhamid döneminde başlayan yakın ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bu süreçte Alman İmparatoru II. Wilhelm Osmanlı Devleti topraklarını 1889, 1898 ve 1917 tarihlerinde olmak üzere üç kez ziyaret etmiştir. Dolayısıyla II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu ziyaretler İmparatorun Osmanlı Devleti'ne ilişkin izlediği siyasete zemin oluşturmuştur. Kayzer'in ziyaretleri arasında en etkili ve ihtişamlı olanı 1898 tarihinde gerçekleştirdiği İstanbul ve Kutsal Topraklar ziyaretidir. Alman ve Osmanlı basınındaki yansımaları bakıldığında oldukça gösterişli ve yoğun bir seyahat olduğu anlaşılmaktadır. İmparator Wilhelm bu gezisinde İstanbul, Hayfa, Kudüs ve Şam topraklarını ziyaret etmiş, Osmanlı topraklarındaki Müslüman nüfusun sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Kayzer Wilhelm, sergilediği bu tavır ile Panislamizmi desteklediğini göstererek, II. Abdülhamid'i de etkilemeyi başarmıştır. İki hükümdar arasındaki dostluğu pekiştiren bu seyahatin etkisiyle, Almanya, Osmanlı sınırlarında telgraf hattı ve demiryolu konusunda imtiyazlar elde etmiş, silah satışında da ciddi bir artış yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, II. Wilhelm, Almanya, Osmanlı Devleti, Almanya'nın İslam Politikası.

Giriş

Prusya'nın Fransa'yı yenmesi ve 1871'de Alman Birliği'nin kurulması ile birlikte Almanya'da Bismarck'ın izlediği politika etkili olmaya başlamıştır. Bismarck, iç ve dış politikada uyum siyaseti tercih ederken, 1888 yılında Kayzer unvanını alan II. Wilhelm, Almanya'yı Avrupa'da ve dünyada öne çıkarabilmek için ilerlemeye yönelik bir dünya politikası (Weltpolitik) izlemeyi daha doğru bulmuştur.

Fakat 1890'lardan beri yeni Alman politikasının sömürgeler ele geçirme teşebbüsleri fiyasko ile sonuçlanmıştır. Özellikle 1905 ve 1911 Fas buhranı da Fransa lehine neticelenince, Almanya denizsarı ülkelerde gücünü sabitleyebileceği sömürgeler elde edemeyeceğini anlamış, gözler henüz endüstrileşemeyen ve zengin kaynaklara sahip geleneksel imparatorluklara dikilmiştir. 19. yüzyıl ortalarından beri Batı Avrupa'nın iktisadi çıkarlar aradığı bu imparatorluklar Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin'dir (Ortaylı, 2006:16).

Kayzer, Weltpolitik siyasetiyle 'Batılı Büyük Devletler'le rekabete başladıklarını resmen ilan etmiştir. Nitekim II. Wilhelm'in ilan ettiği Alman meydan okuması belli bir süre sonra etkisini göstermiş ve dönemin en önemli emperyalist devletlerinden olan İngiltere'yle ciddi bir rekabet patlak vermiştir. İngiltere, özellikle Osmanlı Devleti'ndeki Alman faaliyetlerinin artması nedeniyle, eskiden beri nüfuz alanı olarak gördüğü bu topraklarda ve daha da önemlisi mevcut sömürgelerinde kendisinin tehdit edildiğini hissetmiştir. Bu tehdit algısı, beraberinde İngiliz-Alman rekabetine ve sürtüşmesine neden olmuş, bu da kendisini daha ziyade Osmanlı topraklarında göstermiştir (Alkan, 2008: 11).

Almanya'nın Uzakdoğu'da ilerlemek için iyi bir donanma gücünün olmaması, Rusya'nın sanayileşerek piyasada yerini alması ve İngiltere'nin İran bölgesinde varlığını hissettirmesi, Almanya'yı Osmanlı Devleti'ne yöneltmiştir. II. Wilhelm, bu bölgenin, yayılma açlığı içindeki Alman tekelci sermayesine geniş bir eylem alanı sağlayacağını düşünmüştür. Almanya'nın daha önce ele geçirdiği sömürgelerin tersine, Osmanlı toprakları ihraç sanayi ürünleri açısından geniş bir pazardır. Gerek bakır, krom, kurşun, özellikle petrol gibi yeraltı zenginlikleri gerekse pamuk ve tahıl ürünleri açısından cezbedici görünmüştür. Ayrıca Almanya'nın tüm sömürge alanlarının tersine, karayolu ile ulaşılabilen bir bölgedir ve bundan dolayı İngiliz savaş filosunca abluka uygulanma olasılığı yoktur (Rathmann, 2001: 62-63). Asya Türkiye'si, askeri stratejisi açısından Alman emperyalizminin dünya egemenliği yolundaki planlarını gerçekleştirebilmesi için elverişli olanaklara sahiptir.

Kayzer Wilhelm buradan gerek Çarlık Rusya'sının, gerekse İngiliz sömürge İmparatorluğu'nun en beklenmedik yerlerine öldürücü darbeler indirebileceğini hesaplamıştır. Yakındoğu, Alman emperyalizmi için dünyanın yeniden paylaşılma kavgasında bir çıkış üssü olarak değerlendirilmiştir (Rathmann, 2001:70).

Almanya'nın çıkış yolu olarak yöneldiği Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı II. Abdülhamid de, kendisine yaklaşan bu devlete yeşil ışık yakmıştır. Bunun en önemli sebebi, Büyük Devletlerin tümü (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan) Osmanlı Devleti'nden toprak kapma telaşına düşmüşken, Almanların Osmanlı Devleti'ne diğer ülkelerin tam aksine elleri temiz olarak gelmesidir. Alman Hükümeti hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nden toprak koparıp almamış, Osmanlı'nın yıkılmasında hiçbir çıkarı yokmuş gibi davranmıştır. Diğer taraftan Türklerin geleneksel düşmanı hâline gelmiş olan Rusya'nın dış politikasının ana hedeflerinden belki de en önemlisi İstanbul ile Türk Boğazlarının ele geçirilmesi olmuştur. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerindeki Katolik toplumlara hamilik ederek Suriye ve Hıristiyanlar için önemi büyük olan Kutsal Topraklarda özel imtiyazlar koparmanın peşine düşmüştür. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin önemli ve zengin eyaletlerinden biri olan Mısır'ı ele geçirmiştir. Bununla da yetinmeyen İngiltere, bu kez de Basra Körfezi'ni çevreleyen bölgelerdeki aşiret ve toplulukları Osmanlı Sultanı aleyhinde kışkırtmaktan geri kalmamıştır. Sonuç olarak; Almanya, Osmanlı Devleti'nin tek ve içten, ayrıca çıkarı olmayan bir dostu olarak ortaya çıkmıştır (Earle, 1972: 78).

Öte yandan II. Abdülhamid, sömürgelerinde Müslüman nüfusu olan, Hıristiyan azınlığı kışkırtan İngiltere, Fransa, Rusya'ya karşı, sömürgelerinde Müslüman olmayan, Balkanlarda etnik gruplarla pek ilgisi bulunmayan ve Panislamizm politikasına sıcak bakan Almanya'yı daha sempatik bulmuştur (Ortaylı, 2006: 66). Aynı dönemde Osmanlı sınırlarında birçok çevrede de, dünya devletleri arasında yıldızı sürekli parlayan Alman İmparatorluğu'na, yeni kurtarıcı gözüyle bakılıyordu (Çolak, 2006: 46). Tüm bunların etkisiyle Sultan, böylesine güvensiz gördüğü uluslararası sahada yönünü Almanya'ya çevirmiş ve Osmanlı sınırlarında gün geçtikçe artan Alman etkisini de yadırgamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, yıllarca yabancı devletlere verdiği siyasi ve ekonomik tavizlerden dolayı epey sıkıntı çekmiş, bu yüzden yabancılara şüpheyle bakmaya başlamıştır. Bu durumun farkında olan II. Wilhelm bu devlete herhangi bir sömürge bölgesine yaklaşır gibi yaklaşamayacağını düşünerek, Yakındoğu'da yeni bir yöntem uygulamaya başlamıştır. Bu yöntem ise "barışçı yayılma" siyasetidir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti topraklarını 1889, 1898 ve 1917 yıllarında olmak üzere üç kez ziyaret etmiştir.

Alman İmparatoru'nun gerçekleştirdiği bu ziyaretler, iki imparatorluk arasındaki ilişkinin dosta düşmana karşı bir dayanışması olduğu kadar, güçlenmekte olan Alman İmparatorluğu'nun kendi ve dünya kamuoyuna karşı bir gövde gösterisine de dönüşmüştür.

II. Wilhelm ve maiyetinin Osmanlı topraklarını ziyaretlerinden ilki Kasım 1889'da gerçekleşmiştir. Bu ziyaret aslında gecikmiş bir ziyarettir. Rivayete göre Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) döneminde II. Abdülhamid ile İmparator II. Wilhelm'in eşi Auguste Viktoria arasında gerçekleşen bir yazışmada, Auguste Viktoria Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı yanlısı bir destek vermek üzere Sultan'ı ziyaret edeceğine söz vermiş fakat bu ziyaret gerçekleşmemiştir. II. Abdülhamid'in ise Viktoria'nın dillendirip gerçekleştirmedeği sözünü sonradan şu şekilde değerlendirdiği anlatılmıştır: *'Dayandım ben...Plevne'de, hem de nasıl...Ama beni kraliçelere layık bir biçimde yüzüstü bıraktı. Ben de onun üzerine Wilhelm II'e yanaştım. İngiltere, Osmanlı Halifeliği'ni ortadan kaldırmak, Boğazları ele geçirmek için baş köşeyi tutmak hevesinde, başka birşey düşündüğü yok.'*

II. Abdülhamid'in bu sözleri, Alman İmparatorluğu ile dönemin siyasi konjonktürüne göre gerçekleşen yakınlaşmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda gözü olan ülkelere karşı bir siyaset geliştirme niyetinde ve destek arayışında olduğunu göstermiştir. Ve bu arayış II. Wilhelm'in emperyal siyasetine uygun zemini yaratmıştır. Bu dönemde, II. Abdülhamid'in tedbirci ve denetimci diplomasisiyle, II. Wilhelm'in ateşli yayılma hırsı ortak bir paydada buluşmuştur denilebilir (Kirel ve Ortaklan, 2018: 117-118).

Nihayet Auguste Viktoria'nın bahsettiği bu ziyaret geç de olsa 1889 da gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sonrasında Osmanlı Almanya'dan silah satın almış, iki ülke arasındaki ticaret canlanmış, Alman subaylar eğitim için Osmanlı ordusuna katılmıştır. Ayrıca ziyaretin en önemli etkilerinden biri de II. Wilhelm ve II. Abdülhamid arasındaki dostluğu arttırmış olmasıdır. Hatta her iki taraf, dostluk o kadar ilerlemiştir ki, karşılıklı olarak, kendi kabinelerinden ve sefirlerinden gizli bir biçimde haberleşmek için, özel bir şifre anahtarı da düzenletmişlerdir (Soy, 2004: 84).

Aralarındaki bu samimiyet Alman İmparatoru'nun ikinci ziyaretinde de artarak devam etmiştir. Zaten Kayzer'in ziyaretleri arasında en etkili ve ihtişamlı olanı da ikincisi, yani 1898 senesinde gerçekleştirdiği İstanbul ve Kutsal Topraklar ziyaretidir.

1. İmparatorun İkinci Ziyareti

İlk ziyaret ile iki ülke arasında yoğunlaşan ilişki, II. Wilhelm'in Alman Protestan Kilisesi'nin açılışını bahane ederek doğuya yaptığı ziyaretle olumlu yönde ivme kazanmıştır. Kasım 1897'de, II. Wilhelm'in 1898'de Kudüs'te inşaatı tamamlanacak olan bu kilisenin açılış merasimine katılmak istediğini bildirmesi üzerine II. Abdülhamid, İmparatorun bu ziyaretinden çok memnun kalacağını ifade etmiştir (Soy, 2004:160).

Abdülhamid açısından, 1898 yılında Almanya İmparatoru'nu ağırlayabilmek hiç beklenmedik ve hatırı sayılır bir destektir. Ermeni ulusal hareketinin çok sert bir biçimde bastırılmasından iki yıl sonra, Büyük Güçler tarafından tahttan indirilmesine ramak kalmasının üzerinden iki yıl bile geçmeden, Avrupa'nın en önde gelen ekonomik, askeri ve siyasi güçlerinden birinin başı Sultan Abdülhamid'i ziyaret etmektedir. Gerçi Almanya'da II. Wilhelm'i eleştiren sesler yükselmiş, kanlı bir eli sıkacağı söyleyenler çıkmıştır. Yine de 'Kızıl Sultan' Avrupa tarafından istenmeyen adam ilan edilmişken, Almanya İmparatoru onunla tokalaşmaya gelmiştir (Georgeon, 2006: 393).

İkinci ziyaretin tarihi çok iyi bir zamana denk gelmiştir. Ermeni olaylarının hemen arkasından yaşanan Girit sorunu, II. Abdülhamid'i bir hayli sıkıntıya sokmuştur. Kandiye'de 1898'in Eylül ayında patlak veren ayaklanmada, yüzlerce Hıristiyan ölmüştür. Böyle bir ortamda Alman imparatorunun İstanbul'a gelişi, büyük güçlerin yoğun baskısı altında bulunan II. Abdülhamid'e büyük bir destek olarak görülmüştür (Demirel,2007: 51).

1898 yılının ekim ayında öncekinden daha kapsamlı ve uzun süreli bir ziyaret gerçekleştiren İmparator, ilkinden farklı olarak İstanbul'un yanı sıra Hereke, Hayfa, Kudüs ve Şam şehirlerine de gitmiştir. Bu gezi gerek bir gövde gösterisi olarak, gerekse sağladığı sonuçlar bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanya'nın nüfuzunu arttıran tarihi bir dönüm noktası sayılır (Ortaylı, 2006: 81).

Ziyaretin hem Osmanlı hem de Almanya için artısı olmuş ancak Almanya açısından düşünüldüğünde ekonomik, siyasi, kültürel her açıdan olumlu etkisi hissedilmiştir. Zaten Alman İmparatoru en başından beri hedeflediği temel noktalara bağlı kalarak hareket etmiştir.

II. Wilhelm ve ona eşlik eden Dışişleri Bakanlığı müsteşarının bu yolculukta izledikleri amaç, Marschall'ın İstanbul'daki çabalarını desteklemek, Alman etkisinden önce Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid'i Alman emperyalizmine daha sıkı bir biçimde bağlamak ve onu istilacı Alman Yakın Doğu politikasının salt iradesiz bir oyuncu hâline dönüştürmek olmuştur. Bu planlarının gerçekleşmesi için Almanya'nın İstanbul'daki Avrupalı rakiplerine, Almanlara cephe alan illegal burjuva-liberal jöntürk muhalefetine ve özellikle Osmanlı halklar hapisanesindeki halklara karşı padişahın otoritesinin güçlenmesi gerekmektedir. II. Wilhelm'in Abdülhamid ile oynadığı kardeşlik oyununun, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü Almanya'nın himayesi altına alacağı yolunda verdiği sözün ve özellikle padişahın Rusya'ya karşı yönelttiği Pan-islamcı propagandayı desteklemesinin ardında bu düşünce yatıyordu.

Yolculuğun daha dolaysız bir amacı ise, Doğu Akdeniz'deki sayısız Hıristiyan Alman topluluklarının yardımıyla, Almanya'nın Yakın Doğu'daki kültürel, siyasal etkinliğini güçlendirmek olmuştur. Özellikle Protestan Alman misyonerleri 1890'lardan beri son derece faal bir çalışma göstermişlerdir: İmparatoriçe Auguste Viktoria'nın himayesinde çalışan Jerusalem-Verein (Kudüs Birliği), Kudüs'teki Evangelische Bund (Evangelist Birliği) ve Berlin'de Hıristiyan Doğu adlı bir yayın organı bulunan Çukurova'daki Deutsche Orient Mission (Alman Doğu Misyonu) gibi... 19. yüzyıl sonlarında Alman emperyalizminin ekonomik ve siyasal yayılışını kolaylaştırmak, ona yol açmak için Asya Türkiye'sine yaklaşık 450 Protestan Alman misyoneri ve yüzlerce yardımcı vaiz gönderilmiştir (Rathmann, 2001:68-69).

Bu konuyla alakalı ilginç bir nokta da Katoliklerin bu ziyarete Protestanlar kadar ilgi göstermemiş olmasıdır. II.Wilhelm ve maiyetinin İstanbul'a varmalarından bir gün önce Frankfurter Zeitung muhabirinin İstanbul'dan bildirdiğine göre, birçok Alman seyahat şirketi bu seyahat vesilesiyle Türkiye'ye gezi düzenlemiş ve bu çerçevede bilim adamları, tüccarlar, müteşebbisler, ziraatçiler, subaylar ve Protestan din adamları gibi farklı meslek gruplarından pek çok Alman gelmiştir. Pera ve Galata gibi yerlerde pek çok Alman'a rastlandığını bildiren muhabir, Katolik din adamlarının olmayışına dikkat çekmiştir. Bu ayrıntı, II. Wilhelm'in Protestan mezhebine mensup olması ve geziye çıkmasının resmi sebebi olarak Protestan Erlöser Kilisesi'nin ibadete açılması ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla Alman Katolikleri, bu geziyi daha ziyade Protestan mezhebi merkezli olarak telakki ettikleri için geziye pek fazla alaka göstermemiş olabilirler (Alkan, 2008 :17).

Tüm bunların yanısıra II. Wilhelm İstanbul'da kaldığı süre içinde Alman finans kapitali, özellikle Alman silah sanayi için yeni kârlı siparişler elde etmek ve kendinin de katıldığı bir toplantıda padişahla Georg von Siemens'in, Bağdat demiryolunun yapımının Deutsche Bank tarafından gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmalarını sağlamak istemiştir. Almanya'daki banka ve sermayesi öyle bir önem kazanmıştır ki, Alman şirketlerinin kârlarının padişah önündeki savunuculuğunu artık bizzat II. Wilhelm yapmıştır (Rathmann, 2001:68-69).

1.1. Ziyaretin Detayları

Alman Kayzeri, Osmanlı topraklarını yeniden ziyaret etme arzusunu yaklaşık bir yıl önceden Alman Büyükelçisi Freiherr von Marschall aracılığıyla Sultan Abdülhamid'e bildirmiştir. Marschall'ın verdiği bilgiye göre Sultan bu habere çok sevinmiş ve seyahatin kesin zamanının kendisine bildirilmesini istemiştir. Böylelikle, 'iyi dosta' olabildiğince güzel hazırlanılacak ve ona yakışacak bir karşılama töreni yapılabilecektir (Alkan, 2008: 16). Padişahın misafirleri gelmeden önce yaptığı onca hazırlık, gösterdiği özveri onları çok fazla önemsedığının bir göstergesi olmuştur.

II. Abdülhamid, Alman İmparatoru ve eşi Augusta Victoria için yapılan hazırlıklarla ilgilenmesi amacıyla kalabalık bir heyet görevlendirmiştir. Misafirler gelmeden aylar önce şehrin tamamı bakımdan geçirilmiş, resmigeçit protokolü bastırılmış, padişah 300 adet altın, 1200 adet gümüş madalya darp ettirilmesine dair irade buyurmuştur (Baytar, 2010: 73). İstanbul'da bulunduğu sürece İmparatorun hizmetinde olacak iki bölük mızraklı Ertuğrul Süvari Alayı askerleri talimlerini yapmış (Tercüman-ı Hakikat, No.6274-1074: 1), İmparatorun geçmesi muhtemel olan yollar, kaldırımlar tamir edilmiştir (BOA, Y.PRK.ŞH., No: 8/40). Darülaceze'nin ziyaret edilmesi ihtimali olduğu için, eksiklikler giderilmiş (BOA, DH.MKT., No: 2117/2), dilenciler toplanarak Darülaceze'ye gönderilmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK., No: 61/103). Misafirlerin ikameti için Yıldız'daki Şale Köşkü'ne merasim dairesi denen yeni bir bölüm eklenmiş, bütün köşk tamir edilip, yeniden düzenlenmiştir (İrez, 2010: 48). Aslında İstanbul'da saray sıkıntısı yoktur, ama Abdülhamid Yıldız'da kalmayı tercih etmiştir: II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'nden önce, onun şahsi misafiridir (Georgeon, 2006: 394). Alman İmparatorunun içtiği sigaranın Hazine-i Hassa tarafından Havana'dan getirilmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA., No: 31/40). Ziyafetlerde kullanılmak üzere 5000 parçadan oluşan yemek takımı yaldızlanmış,

Almanya'dan getirilen aşçıların ikametleri için Yenimahalle'deki boş hanelerden biri tahsis edilmiştir (Coşansel, 2010: 117). İmparator bu gelişinde, Hereke'deki halı ve kumaş fabrikasını gezmeye gideceği için, hemen fabrikanın yanına, çok kısa sürede küçük bir köşk inşa edilmiştir (Demirel, 2007:55).

Misafirini bu şekilde ağırlamanın, Abdülhamid'in imaj siyasetinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır; İmparatorun gözünü kamaştırmaya, Osmanlı'nın zenginliğini ve ondan da önemlisi sultan-halifenin gücünü göstermeye çalışmıştır. Bir Fransız diplomatın tanıklığına göre bu seyahat Osmanlı hazinesine otuz milyon franka mal olmuş (yani imparatorluk bütçesinin onda biri) ve söz konusu tutarın altı milyonu İmparator ve eşine verilen armağanlara harcanmıştır (Georgeon, 2006: 394).

Ev sahibi olan Osmanlı Devleti'nde bu kadar detaylı hazırlık yapılırken misafir gelen tarafta da ihtişamlı bir hazırlık süreci yaşanmıştır. *İkdam* gazetesi Alman basınından takip ettiği ölçüde bu ihtişamı aktarmaya çalışmıştır: İmparator ve İmparatoriçenin yalnızca hususi eşyaları için gece gündüz çalışılarak dört yüz on adet sandık imal edilmiştir. İmparatorun maiyetindekilerin sandıkları da eklenince, bu sayı iki bin beş yüzü aşmıştır. İmparatoriçe Berlin'in en meşhur terzilerine sırf seyahate özel yaklaşık yüz tane kıyafet diktirmiştir. En kıymetli kadifeler ve dantellerle dikilen bu kıyafetlerin moda ve hava durumuna uygun olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca İmparatoriçenin iki buçuk milyon mark değerindeki mücevheratını da yanında götürdüğü gazetede haberler arasındadır. İmparatorun İstanbul'da bineceği asil cins atlar seyahat öncesinde Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. Öte yandan yüz yetmiş üç adet çadır hazırlanmış, bu çadırları ve malzemeleri taşınması için kullanılacak toplam hayvan sayısı bin beş yüz seksen dörde ulaşmıştır. İmparator ve eşine yolculuk boyunca hizmet edecek kişi sayısı sekiz yüzden fazladır. Hohenzollern yatının buz kamaralarında binlerce konserve, sekiz bin dört yüz şişe bira, dört bin yedi yüz şişe şampanya, beş bin şişe şarap, üç bin beş yüz şişe gazoz ve limonata getirilmiştir. Seyahatin tüm masrafı ise yaklaşık dokuz milyon mark olarak basına yansımıştır (*İkdam*, No.1534:1). Bir Alman gazetesi olan *Badische Landeszeitung*, 'Bu gezide yatın kömür masraflarını haşmetmeap kendi tahsisatından mı, yoksa devlet kasasından mı ödüyor?' şeklinde geziyi sert bir dille eleştirmiştir.

Alman gazeteleri bu geziyi sadece ekonomik değil farklı açılardan da eleştirmişlerdir. Yine *Badische Landeszeitung*, Sultan Abdülhamid'i kastederek, 'Elleri Ermeni kanına bulanmış bir adamın elini İmparator nasıl sıkacak?' diye sert bir eleştiride bulunmuştur. Bir başka liberal gazete *Constanzer Zeitung* aynı yazıya, 'Ermeniler kendileri suçlu. Abdülhamid olmasa Türkiye ayakta duramaz. Akıllı bir diplomattır. Gerçekte başbakan da kendisidir. Sınırları dışında bile halife olarak hürmet görür. İmparator'un böyle bir Sultan'a misafir olması önemli olaydır' diye cevap vermiştir (Ortaylı, 2006:85).

İkdam gazetesi ise iki hükümdarın buluşmasındaki ehemmiyeti şu şekilde ifade etmiştir: 'iki milyonu mütecâviz bulunan millet-i islâmiye'nin kıblegâhı olan bir makam-ı celile revnak-efzâ bir halife-i azam ve diğeri Avrupa âlem-i medeniyetinin merkezinde ve bu medeniyetin kalbi mesâbesinde olan bir kıt'a-i bedî'anın sahibi iki hükümdar görüşecektir' (*İkdam*, No.1535:2).

Osmanlı ve Alman basınında seyahat haberleri devam ederken, Kayzer II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria, Venedik'e kadar özel bir trenle gelmiş, sonrasında İmparatorluk yatı Hohenzollern ile Venedik'ten Çanakkale'ye doğru yola çıkmışlardır. Çanakkale önlerinde karşılanmışlar ve merasimin ardından Kumkale ve Seddülbahir'den geçilerek İstanbul'a doğru yola devam olunmuştur (Baytar, 2010: 73).

18 Ekim Pazartesi sabahı İmparator ve İmparatoriçe özel yatları Hohenzollern ile İstanbul'a ulaşmış, Dolmabahçe önlerinde Alman marşı eşliğinde, top atışları ve 'Yaşa' sesleriyle karşılanmışlardır. Wilhelm ve eşi rıhtıma çıktıklarında II. Abdülhamid İmparatoriçeye kolunu uzatarak sandaldan inerken yardım etmiş, İmparator ile dostça el sıkışmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, No. 6279-1079: 1). II. Abdülhamid'in Kraliçe Victoria'ya elini uzatarak kayıktan inmesine yardımcı olması Avrupa aristokrasisi tarafından nazik ve centilmen bir hareket olarak değerlendirilmiştir. II.Wilhelm göğsünde Osmanlı madalyası bulunan amiral kıyafetiyle kaptan köprüsüne çıkarak halkı selamlamıştır (Karacagil, 2013: 114).

Misafirler Dolmabahçe Sarayı'nda kısa bir süre dinlendikten sonra atlı arabalarla kendileri için hazırlanan Yıldız Şale Köşkü'ne geçmişler, burada bir saat kadar dinlendikten sonra Sultan II. Abdülhamid'i ziyarete gitmişler ve karşılıklı tanışma merasimi gerçekleştirilmiştir. Bir süre sonra İmparator ve eşi Ertuğrul Süvari Alayı eşliğinde atlı arabalarla Ayazpaşa'daki Alman Sefareti'ne doğru yola çıkmışlardır. Öğle yemeği sefarette yenildikten sonra sefaret erkânı ve Alman tebaasından kişilerle tanışma merasimine geçilmiştir (Baytar, 2010:73). Burada İmparator şu şekilde bir konuşma yapmıştır: *'İstanbul'a gelişimizle birlikte yapılan merasimden çok memnun kalmış bulunmaktayız. Osmanlı Devleti ile olan siyasetim, büyük pederimin uyguladığı siyasetle aynıdır. Biz şimdi bu siyasetin meyvesini toplamaktayız. Sultan Abdülhamid Han Hazretleri ile aramızdaki dostane ilişki, dinen ve örfen farklı iki toplumun gayet iyi ilişkiler yaşamakta olduğunu göstermektedir'* (İkdam, No.1539: 2).

Kraliçe Victoria o gün içerisinde Harem Dairesi'ni gezmiştir. Şehzade Burhaneddin'in refâkatinde Kraliçe, maiyetindeki üç kadın ve Büyükelçi'nin hanımıyla birlikte hareme gitmiştir. Bernard Fürst von Bülow'un hatıralarında o güne ait şu açıklamalara rastlanmıştır: 'Kraliçe 'bir Alman ve Hristiyan Kadın' olarak kadınların köleler gibi her türlü lüks içinde hayatlarını sürdürdükleri böyle bir 'hapisane'yi ziyaret etmeyi, 'haklı' olarak kendine 'layık' bulmamış, ancak Kayzer'in isteği üzerine bu ziyareti yapmıştır. Bülow haremde nasıl olduğunu sorduğunda ise Kraliçe'den aldığı cevap şu şekilde olmuştur: 'Aman Allahım! Kendilerine yakışmayan Paris tuvaletleri içinde reçel ve çikolata-şekerleme yiyen; canları korkunç bir şekilde sıkın görünen bir sürü çok şişman kadın' (Alkan, 2008: 23).

Ziyaretin ilk akşamında Yıldız Sarayı'nda konukların şerefine ziyafet verilmiş, II. Abdülhamid hazırlıkları bizzat denetlemiştir. Ziyafet devam ederken dışarıda da şenlikler yapılmıştır. Yıldız Sarayı'nın bahçesi ve civardaki konaklar fenerlerle aydınlatılmış; sarayın önündeki meydan, rengârenk kandillerle süslenmiş; ortaya da büyük bir zafer tâki kurulmuştur. Etrafa ise, 'Padişahım çok yaşa' ve Almanca olarak, 'Yaşasın II. Wilhelm' yazıları asılmıştır (Demirel, 2007: 65).

İlk güne ait bir başka icraat ise gizli yapılan bir görüşme olmuştur. II.Wilhelm, 18 Ekim öğleden sonra Avusturya vatandaşı Siyonizm'in fikir babası Dr. Theodor Herzl'i kabul etmiş ve onunla bir görüşme yapmıştır. Herzl, Filistin'deki Yahudilerin Almanya'nın himayesi altında olmasının Alman siyaseti için faydalarından bahsetmiştir. Fakat Kayzer buna karşılık Yahudilerden olumsuz olarak bahsetmeye başlamış ve örnek olarak Hessen'de Yahudiler arasında bulunan pek çok Yahudi tefecinin bulunduğunu söylemiştir. Herzl, Kayzer'in Yahudileri birkaç tefeciyle özdeşleştirmesine kızmış, fakat yine de soğukkanlılığını muhafaza ederek antisemitizm karşıtı kısa bir konuşma yapmıştır. Görüşmenin sonunda Kayzer kendisine, 'Sultan'dan neyi talep edeceğinizi' bir kelimeyle söylemesini istemesi üzerine, Herzl, 'Alman himayesi altında bir imtiyazlı cemiyet'in kurulmasını istemesini rica etmiştir (Alkan, 2008:23-24).

19 Ekim Çarşamba günü Bizans surlarını görmek üzere Edirnekapı'ya geçen İmparator, at üzerinde Yedikule'ye kadar devam etmiş, tekrar Edirnekapı'ya dönerek araba ile Fatih, Saraçhanebaşı, Vezneciler, Divanyolu ve Babiali caddelerini takip ederek Sirkeci iskelesine gelmiştir. Burada kendisini bekleyen Teşrifîye gemisi ile Dolmabahçe Sarayı'na oradan da Yıldız'a dönmüştür. O gün, ilk defa Avrupalı bir hükümdar, surları at üzerinde dolaşmıştır. Aslında İmparator bu yaklaşımıyla, Fatih'in at üzerinde İstanbul'a girişini çağrıştırarak bir şekilde belleklerde iz bırakmaya çalışmıştır (Demirel, 2007: 82).

20 Ekim Perşembe günkü programda trenle yapılacak Hereke yolculuğu vardır. Dolmabahçe rıhtımından hareket eden İmparator ve eşini Haydarpaşa istasyonunda Selimiye Kışlası Alayı, Alman Okulu öğrencileri, kadınlar ve çocuklardan oluşan coşkulu bir kalabalık karşılamıştır. Rıhtımdan istasyona kadar olan yola kıymetli halılar serilmiş, istasyonun her tarafı Osmanlı ve Alman bayraklarıyla donatılmıştır. Misafirlerin geçeceği yolun her iki tarafı çiçeklerle süslenmiştir. On vagonlu özel trenle Hereke'ye ulaştıklarında İmparatorun bu ziyareti için yapılmış olan köşkte bir müddet dinlenmişlerdir (*Tercüman-ı Hakikat*, No. 6281-

1081: 1). Ürünleri ile meşhur olan bu fabrikada misafirlere çeşitli kumaşlar ve halılar hediye edilirken, Çini fabrikasından da seyahat hatırası olarak gümüş bir vazo takdim edilmiştir (BOA, Y.PRK.HH., No: 30/72).

21 Ekim Cuma günü ise Kayzer Wilhelm ve İmparatoriçe Cuma selamlığını seyretmişler, daha sonra ise Malta Köşkü'ndeki resmigeçit törenine katılmışlardır. İmparatoriçe tören sonrasında Kapalıçarşı'ya alışverişe gitmiş, Alman Hastanesi'ni ziyaret ederek, hastanenin defterine hatıra olarak not yazmıştır (*Tercüman-ı Hakikat*, No. 6283-1083: 1). İmparatoriçe, Yıldız Sarayı'nın Harem Dairesi'ne vakit ayırmayı da unutmamış, valide sultan ve sultanlarla tanışarak, haremde eğlenceli saatler geçirmiştir.

22 Ekim Cumartesi, İmparatorun İstanbul'daki programının son günüdür. Veda töreni yapıldıktan sonra II. Abdülhamid misafirlerini rıhtıma kadar uğurlamıştır. Rıhtımda yapılan konuşmalarda, İmparator ve İmparatoriçe kendilerine gösterilen ilgi ve ağırlamadan dolayı duydukları memnuniyeti bir kez daha padişaha bildirmişlerdir. Rıhtımda bekleyen saltanat kayığıyla Dolmabahçe açıklarındaki yatlarına geçen misafirler, Hayfa'ya gitmek üzere denize açıldığında toplar atılmaya başlamıştır. II. Abdülhamid misafirleriyle vedalaştıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'na dönerek pencereden, Hohenzollern yatını, Sarayburnu'nu dönene kadar seyretmiş, İmparator ve İmparatoriçe de, kaptan köşküden sürekli el sallayarak Abdülhamid'e ve İstanbul'a veda etmişlerdir (Demirel, 2007:82).

İmparatorun gezisinin buraya kadar görünüşte olağanüstü bir niteliği yoktur. Dost bir ülkenin hükümdarı Osmanlı başkentinde tören ve tezahüratla karşılanmıştır. İmparatorun asıl Haçlı seferi, Hohenzollern yatı ile 25 Ekim'de Hayfa'ya demirledikten sonra başlamıştır (Ortaylı, 2006:83).

2. İmparator Wilhelm'in Doğu Gezisi

22 Ekim'de İstanbul'dan ayrılan Alman İmparatoru, üç günlük yolculuk sonucunda, 25 Ekim öğleden sonra Hayfa limanına ulaşmıştır. Burada İmparator ve heyeti, askeri ve mülkiye memurları, dinî liderler ve halk tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmış, iki bölük Ertuğrul Süvarisi de İmparatorun bindiği arabayı takip etmiştir. Kayzer, Hayfa'da bulunan birkaç manastırı ziyaret ettikten sonra tepeden Hayfa'nın harika manzarasını izlemiştir (*Hatırat-ı Seyahat*, 1316: 149).

Hayfa'dan Kudüs'e gidebilmek için demiryolu kullanma imkânı varken, II. Wilhelm özellikle at ve at arabalarını tercih etmiştir. 26 Ekim'de yola koyulan kafile, geceyi Sezarya kalıntılarında, çadırlarda geçirdikten sonra yola devam etmiştir. 27 Ekim'de yol üzerinde, Yafa yakınlarındaki Sarona Alman yerleşimi ziyaret edilmiştir. Akşam, Filistin'deki bütün Templer cemaati (Yafa, Hayfa, Sarona ve Kudüs'teki) ile bunların lideri Christoph Hoffmann kabul edilmiş, destek ve takdir konuşması yapılmıştır.

Nihayet, 29 Ekim'de Kudüs'e ulaşılmıştır. Ancak eski bir İslam geleneğine göre, şehrin ana kapısından sadece burayı fetheden hükümdar at sırtında girebildiği için, Yafa kapısının yanına surda bir gedik açılmış, Kayzer ile kafile buradan içeri girmişlerdir (Soy, 2010:145).

İmparatoru bu beldede bütün ruhani reisler karşılamıştır. O şimdi bir hacı rolündedir. Sadece Protestanların değil, Katolik Almanların da İmparatoru olduğunu göstermek için, Katoliklerin ruhani reisi Kardinal Piavi'ye en yüksek nişanlarından biri olan Rother Adlerorden'i tevcih etmiştir. Katolik misyon reisleri ise, 'İmparatorun tarihi toprakları şereflendirmesinden kıvanç duyduklarını ve gelecek için umutlarının arttığını' belirtmişlerdir. İmparator hac seferi sırasında, Filistin-Alman kolonisinin (Alman Yahudileri dahil) misyon reisleriyle ayrı ayrı görüşmüş, her birine vaat ve ihsanlarda bulunmuştur. Ağlama Duvarı'nı, Rum Ortodoks Kilisesi'ni ve Mescidü'l-Aksa'yı ziyaret etmiştir (Ortaylı, 2006:83).

Kudüs yakınlarında Şeyh Bender mevkiinde yaşayan iki haham söz alarak İmparatorun Kudüs ziyaretinden dolayı şu şekilde bir konuşmayla teşekkürlerini sunmuşlardır: "... Dünya'nın her bir tarafında dağınık bir surette bulunan Museviler daima Cenab-ı Hakka karşı haiz oldukları hissiyat-ı dindaraneyi muhafaza ve içinden yaşadıkları memleketin hükümdarına itaat ederler. İşte burada bulunan Musevilerde sevgili

padişahlarına karşı kalben mütehasıs oldukları sadakat ve ubudiyetin ilcaât-ı tabiyesinden olarak o şehriyar-ı zişanınmehabizi-iktidarı olan İmparator hazretlerini kemal-i şevk ve şetaretle istikbal ediyorlar.”

İmparator için Kudüs'te hazırlıklar günler öncesinden başlamış, geçeceği caddeler Osmanlı ve Alman bayraklarıyla süslenmiştir. II. Wilhelm, Kudüs'te şehrin hemen dışında Berlin'den getirilip Almanlara ait bir bahçeye kurulan prefabrik bir binada kalmıştır (Karacagil, 2014: 82).

31 Ekim'de ziyaretin resmî nedeni olan Alman Protestan Erlöserkirche Kilisesi'nin açılışı vardır. İmparatorun bu açılışı yapması ziyaretin en etkileyici kısımlarından biri olmuştur. Bu kilisenin arazisi Sultan Abdülaziz tarafından Kral IV. Friedrich Wilhelm'e hediye edilmiş, inşaatı 1898'de tamamlanmıştır. II. Wilhelm de ziyareti esnasında açılışı gerçekleştirmiş ve kilisenin anahtarı kendisine takdim edilmiştir. İmparator konuşmasını yaptıktan sonra kiliseye girilmiş, yaklaşık bir saat ayın yapılmıştır (*Hatırat-ı Seyahat*, 1316: 157).

Açılıştan sonra kilise önünde bekleyen Alman bahriye askerleri İmparatoru resmîgeçitle selamlamışlardır. II. Wilhelm, ikametgâhına dönerek öğle yemeğini yemiş, öğleden sonra ise II. Abdülhamid tarafından kendisine hediye edilen arsayı ziyaret etmiştir. Wilhelm burada Padişah'a teşekkür mahiyetinde bir konuşma yapmıştır:

“Bundan yirmi dokuz sene mukaddem hakan-ı merhum Abdülaziz Han hazretleri tarafından merhum peder-i mükerremime bugün resmi takdisi icra olunan Protestan kilisesinin mebni bulunduğu arazi ihda buyrulduğu gibi hala calis-i taht-ı âli baht-ı Osmani bulunan Şehinşah-ı mekarim-i iktinah hazretleri dahi üzerine Alman Katolik erbabi mezhebinin icra-i ayin-i ruhaniyet ve diyanet eylemesi maksadıyla ebniyeinşa edilebilmek üzere işbu arazinin lütfen bana teberruunu ferman buyurmuşlardır. Arazi-i mezkureyi an-samimül kalp teşekkürat ile kabul ederek bazı münasebat-ı dostaneye delaletle beraber Alman tebaasının menafi-i mühimmelerine hâdim bulunan işbu atıye-i celilenin arz-ı Filistin Alman Katolik cemiyetinin yed-i idaresinde bulunarak Alman Katolik tebaamin be-tahsis cemiyet-i mezkurenin arzı Filistin'de olan sa'y ve ikdamlarına bir vasıtayı celile-i feyz ve saadet olmasını temenni eylerim. İşte Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı İkinci Wilhelm olan ben dahi arazi-i mezkureyi bundan böyle taht-ı himayeme aldığımı beyan eylerim.” (Karacagil, 2014: 84).

Kayzer Wilhelm, Kudüs gezisi boyunca Alman yardım kuruluşlarının okullarını, yetimhanelerini ve hastanelerini de ziyaret etmiş, 4 Kasım sabahı Şam'a gitmek üzere Kudüs'ten ayrılmıştır.

Öncelikle Beyrut'ta karaya ulaşan İmparator ve maiyeti burada oldukça coşkulu karşılanmış, yollar boydan boya çiçeklerle, Alman ve Osmanlı bayraklarıyla donatılmıştır. Mektep çocukları Almanca şarkılar söylemiş, misafirlere şekerlemeler, şuruplar ikram edilmiştir (*Hatırat-ı Seyahat*, 1316: 166). Beyrut Valisi ve Almanya Genel Konsolosu İmparatorun bulunduğu yata giderek kendisine 'Hoş geldiniz' demişler, bu sırada halk İmparatoru görme umuduyla rıhtıma toplanmıştır. Ancak Alman İmparatoru yorgunluğu dolayısıyla günü gemide dinlenerek geçirmek istemiştir. Akşam Beyrut ve liman çevresi aydınlatılmış, gece geç saate kadar da havai fişek gösterisi yapılmıştır. İmparator, akşam yatında bir ziyafet vermiştir. İmparatorun gemide kalmasından istifade eden Osmanlı yetkilileri de kozmopolit bir yapıya sahip olan Beyrut'ta güvenlik önlemlerini arttırma fırsatı bulmuşlardır. II. Wilhelm, burada ressamına elbise modeli çizdirmiş, iki yağlı boya tabloyu da Şakir Paşa'ya göstererek Padişaha yollamak istediğini belirtmiştir. Tablolar, Abdülhamid'e hediye edilmek üzere Almanya'nın İstanbul askeri ataşesine teslim edilmiştir (Karacagil, 2014: 86).

İmparator, Beyrut'taki bu görkemli karşılamının etkisini atlatamadan, 7 Kasım günü Şam'da daha da büyük bir merasim ile karşılaşmıştır. Şam halkı ellerinde meşaleler ve 'Yaşa' nidalarıyla misafirleri selamlamıştır. Bütün dükkânlar, haneler rengârenk fenerler ve kandillerle süslenmiş, İmparatorun huzurunda kılıç kalkan oyunları oynanmıştır (*Hatırat-ı Seyahat*, 1316: 168). Kayzer böyle bir karşılama merasimini hiç yaşamamış olmalıdır ki, karşılama heyetinin başı Şakir Paşa'ya; *'Bir hükümdarın nasıl karşılanacağını, benim Berlinlilerin de burada görmelerini isterdim'* demiştir.

II. Wilhelm'in Şam ziyareti, şerefine verilen akşam yemeği ile devam etmiş, burada kendisine hoş geldin nutku söylenmiştir. Bunun üzerine Kayzer ayağa kalkarak, eşi Augusta Victoria ve kendi adına bu coşkulu karşılama için teşekkür etmiştir. Düşmanlarına bile şövalyelik ruhunu öğreten, bütün zamanların en civanmert hükümdarı Selahaddin Eyyubi'nin yattığı şehirde olmaktan duyduğu bahtiyarlığı dile getirdikten sonra, şunları söylemiştir: '*Sultan II. Abdülhamid'e, gösterdiği bu misafirperverliğe teşekkür etme imkânı bulduğumdan dolayı mutluyum. Majesteleri sultan ve halifelerine saygı duyan yeryüzündeki 300 milyon Müslüman, şundan emin olabilirler ki; Alman Kayzeri her zaman onların dostu olacaktır. Majesteleri Sultan Abdülhamid'in sıhhatine içiyorum.*' (Soy, 2010: 150).

İmparator, bu konuşmasıyla doğu seyahatinin perde arkasını göz önüne sermiştir. Keza Almanya'nın Kahire Konsolosluğu'nda ateşe olarak görev yapan Max Freiherr von Oppenheim 5 Temmuz 1898'de Başbakanına yazdığı bir raporda; Müslümanlar arasında yardımlaşmanın güçlü olduğunu ve eğer Osmanlı sultanına cihat ilan ettirebilirse 260 milyon Müslüman'ın Almanya'nın Doğu'daki hedeflerine ulaşması için faydalı olabileceğini belirtmiştir. Zaten İngiltere'yi İslam ülkelerindeki sömürgelerinde zayıflatmayı düşünen Kayzer II. Wilhelm de, yaklaşık üç ay sonraki Şam ziyaretinde Müslümanların koruyucusu olduğunu ve olacağını söylemiştir (Çolak, 2006: 29). İmparatorun, diğer devletlerin sömürge politikasından uzak, 'İslamiyet'e dost bir Almanya' imajı sergilemesi İngiltere'yi doğal olarak endişelendirmiştir (Veylet, 1332: 32).

Kayzer'in bu tutumu, Sultan Abdülhamid'de Makedonya, Girit ve Ermeni meselesinde Avrupa büyüklerine karşı kendisini destekleyecek bir müttefik bulunduğu kanaatini pekiştirmiştir (Ortaylı, 2006: 84). Öte yandan bu konuşma, birdenbire hilafet siyasetine de yeni bir boyut kazandırmıştır. O zamana dek hilafet siyaseti, daha çok farklı milliyetçiliklere iyi cevap verebilmek amacıyla, imparatorluğun temeli olarak İslam'ı öne çıkarmayı hedefleyen bir iç siyaset unsuru olarak görülüyordu. Ama bir tür 'made in Germany' panislamizmi yükselten II. Wilhelm'in Almanyası'nın desteğiyle, hilafet siyasetinin daha atak bir görünüm alıp Abdülhamid'in elinde ürkütücü bir silah haline gelebileceği ortaya çıkmıştır (Georgeon, 2006: 395).

Şam ziyareti sırasında kendisine gösterilen ilgiden çok memnun kalan II. Wilhelm, Şam'dan Rus Çarı II. Nikola'ya yazdığı bir mektupta, şimdiye kadar hiçbir gâvur hükümdarın karşılanmadığı bir şekilde coşku ve heyecanla karşılandığını ifade etmiştir. Bunun sebebinin kendisinin Sultan'ın ve Halife'nin dostu olması ve kendisine de tavsiye etmiş olduğu gibi, Türklere karşı açık ve samimi bir siyaset izlemesi olduğunu söylemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde İngilizlere karşı nefretin günden güne arttığını, aynı zamanda Fransızların da eskiden gördükleri itibarı kaybettiklerini belirtmiştir (Soy, 2004: 161). Mektubun ilgi çeken bir noktası da, İmparatorun '*Eğer Osmanlı İmparatorluğu'na dinsiz olarak gelseydim, Müslümanlığı kabul ederdim*' şeklindeki cümlesi olmuştur (Demirel, 2007:84).

10 Kasım Perşembe günü İmparator Şam tren istasyonundan gösterişli bir törenle Baalbek'e gitmek üzere uğurlanmıştır. Şam-Beyrut arasında bulunan Muallaka'da hazırlanan çadırda öğle yemeği yenilerek bir süre dinlenilmiş, atla yapılan yaklaşık dört saat yolculuktan sonra Baalbek'e ulaşılmıştır. Baalbek, İmparatorun bu ziyaretinde şimdiye kadar gezdiği tarihi mekânlardan en önemlilerinden birini teşkil etmiştir. Burada Fenikeliler ve Romalılar tarafından inşa edilen Şems ve Venüs mabetleri bulunmaktadır. Arapların hâkimiyetine girmesiyle birlikte kale hâlini almıştır. İmparator için Baalbek'te Venüs mabedi civarında çadırlar kurulmuştur. Ayrıca bu ziyaretin anısına II. Abdülhamid gösterişli bir mermer plak hazırlatmış ve İmparatorun uygun gördüğü bir yere resmî törenle yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Tören saatin geç olmasından dolayı ertesi güne bırakılmıştır. 11 Kasım Cuma günü Baalbek'te bir süre harabeleri dolaşan İmparator daha sonra mermer sütun için uygun bulunduğu Jüpiter mabedine sütunun dikilmesini istemiştir (Karacagil, 2014: 89-90).

Baalbek'teki bu açılıştan sonra trenle Beyrut'a gidilmiştir. Tıpkı diğer şehirlerdeki gibi zengin bir biçimde süslenen caddelerden geçişte Kraliçe Victoria araba, Kayzer II. Wilhelm ise at kullanmıştır. Gece ise, şehrin

her tarafı ve liman aydınlatılmış; her yerde ateşler yakılmıştır. Kayzer Wilhelm, 13 Kasım'da Almanya'ya gitmek üzere Beyrut'tan hareket etmiştir (Alkan, 2008: 40).

Uzun süren bir dönüş yolculuğundan sonra, 26 Kasım'da II. Wilhelm'in çocukları, generaller, bakanlar, saray erkânı ve ruhani temsilciler Kayzer ve İmparatoriçeyi Potsdam'da karşılamışlardır. 1 Aralık'ta da halkın coşkulu tezahüratları arasında Berlin'e girmişlerdir (Soy, 2010: 151).

İmparator'un Doğu gezisi dış dünyada herkesi endişelendirmiş ve kızdırmıştır. Papalık, Wilhelm'in Katolik koruyuculuğundan hoşlanmamış ve Fransa'nın bu rolünü tanımaya devam edeceğini belli belirsiz hissettirmiştir. Kudüs'teki Britanya Konsolosu ise, yazdığı raporda, 'İmparatorun ziyaretinin ve bu ziyaret sırasında Osmanlı hükümetinin kendisine gösterdiği itibarın ve olağanüstü serbestinin Alman İmparatorluğu'nun saygınlığını arttırdığını ve Filistin'deki Alman nüfuzunun genişlemesine neden olacağını bildirmiştir (Ortaylı, 2006: 86).

Başlangıçta dinî amaçlı görünen bu ziyaret, siyasi ve ekonomik ilişkilerin artmasında da etkili olmuştur. Alman Dışişleri Bakanı Bülow, Almanya'nın Kahire Başkonsolosu Müller'e çektiği telgrafta II. Wilhelm'in doğuyu ziyaretinin çok olumlu geçtiğini, İmparatorun Şam'daki konuşmasıyla İslam dünyasının takdirini kazandığını, Kudüs'te bir Protestan Kilisesi açarak Kral IV. Friedrich Wilhelm'in en büyük arzusunun yerine getirdiğini, Katolik Almanlara kucak açarak bölgedeki Katolikler üzerindeki Fransız himayesini kırdığını bildirmiştir (Soy, 2004: 162).

Kayzer Wilhelm, seyahati boyunca devlet reisi, diplomat, turist, hacı, propagandacı ve iş adamı gibi birçok role bürünmüştür (Georgeon, 2006: 394). Bu yönleriyle Osmanlı halkını ve Sultanını etkilemeyi başarmıştır. Hatta bu etkiyi kalıcı kılmak amacıyla ziyareti boyunca hediye hususunda oldukça cömert davranmış, ülkesine döndükten sonra da seyahat hatırası olarak İstanbul'da bir çeşme yaptırmak istemiştir. Avrupa ülkelerinde, bu tür durumlarda bir sütun dikilirken, Doğu ülkelerinde bunun yerine manen ve maddeten fayda getirecek bir eserin tesisi âdet olduğundan İmparator, çeşme yaptırmayı daha uygun görmüştür (Gözeller, 2010: 208). İmparatorun bu arzusu ve çeşmenin inşasının nerede uygun olacağı ile ilgili Osmanlı Devleti ile yazışmalar yapılmış, bugün Sultanahmet'te bulunan Alman Çeşmesi inşa ettirilmiştir (BOA, İ.HUS., No: 73/1316/Za-24). Ayrıca Selahaddin Eyyubi Türbesi için tunçtan yapılmış olan taç (BOA, DH.MKT., 2446/113), İstanbul'daki fakirlere (on bin frank) (BOA, Y.A.HUS., No: 390/61), ve Gureba Hastanesi'ne yapılan bağış (BOA, Y.A.HUS., No: 392/21) ve diğer hediyeler de Wilhelm'in ziyaretinin ve memnuniyetinin izlerini taşımıştır.

II. Abdülhamid de bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti, 1898 sonrasında Almanya'ya sunduğu geniş imtiyazlarla belli etmiştir. İmparator Wilhelm Berlin'e döndüğünde, Potsdam İstasyonu'nda bakanlar, generaller, finans kapitalistler tarafından karşılandığı zaman, onlara Sultan Abdülhamid'in hediyelerini müjdelemiştir. Haydarpaşa limanı ve Köstence-İstanbul telgraf hattı için verilen imtiyazlar, Osmanlı hükümeti ile büyük Alman şirketleri arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi, Anadolu demiryollarının Bağdat'a kadar uzatılması için Deutsche Bank'a verilecek imtiyaz sözü bu hediyelerin en önemlileridir (Rathmann, 2001: 69).

Kayzer'in ziyaretinden sonra 1899 yılında Almanya ve Romanya arasında Berlin'den Bükreş'e, oradan da Köstence'ye uzanan bir telgraf hattı imtiyaz anlaşması imzalanmıştır. Bu hattın İstanbul'a uzatılması düşünüldüğü için, bir Alman kuruluşu olan Doğu Avrupa Telgraf Şirketi, İstanbul-Köstence arasındaki telgraf hattını inşa ve işletme imtiyazını almıştır. Aynı yıl Anadolu Demiryolu Şirketi'ne Haydarpaşa demiryolu istasyonu inşa imtiyazı verilmiş, bunu Haydarpaşa-Sirkeci hattında feribot işletme imtiyazı izlemiştir (Soy, 2004: 164).

Doğu seyahatinin Almanya'ya sağladığı en büyük imkân ise Bağdat Demiryolu projesi olmuştur. Aslında demiryolu projesini ilk ortaya atan, Berlin Kongresi sonrasında, Osmanlı doğu sınırlarını Rus tehlikesine karşı güçlendirmek isteyen İngiltere olmuştur.

Abdülhamid, demiryolu hattının inşa edilmesini başından beri savunmuş, bu durumun askerî alana da katkı sağlayacağına inanmıştır. 1897'de Yunanistan'a karşı girişilen harekât, demiryollarının askeri stratejide nasıl bir rol oynayabileceğini göstermiştir. En uzaktaki ayaklanmaya dahi birliklerini hızla sevk edebilmek, her bölgede siyasi otoritesini hissettirip merkezileşebilmek Sultan'ın en büyük amaçları arasındadır (Georgeon, 2006: 396). Demiryolunun siyasi ve askeri faydaları dışında ekonomiyi de canlandıracağı düşünülmüştür. Hattın geçtiği alanlara muhacirlerin yerleşimi sağlanarak, kurak bölgelerin tarıma elverişli hale getirilmesi ve ürünlerin demiryolu aracılığıyla pazarlara sevk edilebilmesi planlanmıştır.

Almanların Anadolu demiryolu ve Eskişehir-Konya hattı başarılarından dolayı, II. Abdülhamid bu işi de onlara vermek istemiştir. Sultan, hatıralarında konuya dair şunları söylemiştir: *'Demiryolları askerimizin çabuk hareketini temin edeceğinden büyük stratejik ehemmiyeti haizdir ve bu bakımdan çok lüzumludur. Ancak icabında memleketimizin düşmanlar tarafından istilasını da aynı şekilde kolaylaştıracağı aşikârdır. Bundan dolayı hudut eyaletlerimizde demiryolu inşaatının aleyhindeyim. Büyük devletler arasında demiryolu inşaatı bakımından en fazla Almanya'ya itimat edebiliriz. Çünkü onun için ehemmiyetli olan, işin sadece iktisadi ve mali cephesidir* (Soy, 2004:203).

İngiltere'nin Mısır'ı Hindistan ile birleştirme planı, Fransa'nın Suriye ve Lübnan konusundaki emelleri II. Abdülhamid'in bu devletlere olan güvenini kırmıştır. Bu yüzden demiryolu konusunda Almanya'ya daha yakın durmuştur. Kayzer'in İstanbul ziyareti esnasında da iki hükümdar bu projeyi görüşmüş, her ikisi de Bağdat Demiryolu'nu Basra'ya kadar uzatma ve demiryolu boyunca Mezopotamya'da bir sulama sistemi geliştirme konusunda birleşmişlerdir.

Bağdat Demiryolu Projesi'nin kesinleşmesinde Almanya'nın İstanbul elçisi Marschall von Bieberstein'in de büyük rolü olmuştur. Marschall, Abdülhamid'i ikna etmek için elinden geleni yapmış ve imtiyazın Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na verilmesi için bir ön anlaşma teklif etmiştir. Bunun akabinde 23 Aralık 1899'da ön imtiyaz, 5 Mart 1903'te ise nihai imtiyaz verilmiştir (Georgeon, 2006: 398-399).

II. Wilhelm 29 Aralık 1899 tarihinde Padişah'a Alman endüstrisine gösterdiği güvenden ötürü bir telgraf çekerek teşekkür etmiştir. Hemen ertesi gün Abdülhamid İmparatora demiryolunun geleceğine yönelik umutlarını içeren iyi dileklerini yollamıştır (Özyüksel, 1988: 140).

Londra'da yayınlanan *Morning Post* gazetesinin 9 Kasım 1898 tarihli sayısında II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptığı gezinin Almanya açısından sonuçlarını irdeleyen bir makale yayınlanmıştır. Makalede Almanların Asya topraklarında elde ettikleri demiryolu imtiyazlarına dikkat çekilmiş, bu gelişme gezinin en önemli sonucu olarak gösterilmiştir. Yazar Alman demiryollarının Ön Asya'dan Fırat'a kadar uzatılmasının, İngiliz ve Rus etki alanlarının ortasında bir Alman nüfuz bölgesi yaratacağını vurgulamıştır. Makalede Almanya'nın Basra Körfezi'ne ulaşması durumunda Uzak Doğu istikametinde dahi etkisini hissettirebileceği dile getirilmiştir (Özyüksel, 1988: 121).

Almanlar demiryolu projesini almak için çok çabalamışlar, Abdülhamid'in güvenini de kazanmışlar, fakat bir süre sonra projeyi sadece Alman sermayesiyle gerçekleştiremeyeceklerini anlamışlardır. Deutsche Bank genel müdürü Dr. Georg Siemens Mart 1899'da İmparatorun huzurunda, geçen yılın hasadı iyi olmadığı için aşar vergisine dayanan Osmanlı kilometre garantisine güvenilemeyeceğini açıklamıştır. Almanya'nın mali durumu da yeterli olmayacağından, İngiliz ve Fransız sermayesinin de projeye katılmasını önermiştir. Fakat Alman Dışişleri, siyasi hırs ve amaçlarla bağlantılı olarak bu görüşe pek yanaşmamıştır. Onun için Bağdat Demiryolu projesi 20. yüzyıl başının 'medeniyet şarkıları'ndan biri olarak kalmıştır (Ortaylı, 2006: 128).

II. Abdülhamid ve Kayzer Wilhelm arasındaki ilişki iki ülkenin ekonomik bağlantılarını da etkilemiştir. Özellikle Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı silah satışları ziyaret sonrasında oldukça artmıştır. Osmanlı ordusunda görev yapan Goltz Paşa'nın 1895 yılında görevinin sona ermesinden sonra, Alman firmaları eskiye oranla silah siparişlerinde sıkıntı yaşamıştır. Ancak İmparatorun 1898 ziyareti sonrasında Krupp silah fabrikası büyük bir rahatlama yaşamıştır (Demirel, 2007: 86).

Goltz Paşa'dan sonra Alman Genelkurmayı'nın İstanbul'daki temsilcisi Askerî Ataşe Hauptmann Morgen olmuştur. Morgen, Genelkurmayın talimatı üzerine, Osmanlı ordusunu daha sıkı bir biçimde Prusya- Alman militarizmine bağlamak için çaba harcamıştır. Morgen gayretli çalışmaları neticesinde 1898 baharında Alman silah sanayi adına yüklü bir silah ve cephane siparişi almıştır. Padişaha Osmanlı donanmasının güçlendirilmesini ve Çanakkale'nin tahkim edilmesini tavsiye etmiştir (Rathmann, 2001:71).

1898-1913 yıllarına ait Osmanlı ticaretinde pay sahibi ülkelerin kaydettiği gelişmeler ve Almanya'nın yaşadığı ciddi artış da ziyaretin ekonomik etkisini göstermektedir: Alman ticareti %1.78'den %9.33'e, İtalyan ticareti %4.81'den %7.20'ye yükselirken, Avusturya-Macaristan ticareti %16.06'dan %13.21'e, Fransa ticareti %16.91'den %12.43'e, İngiliz ticareti ise %37.24'ten %20.16'ya gerilemiştir (Soy, 2004:184).

Almanya'nın Osmanlı üzerindeki bu ekonomik çizgisi, fazlasıyla dikkatleri çekmiş olacak ki; bazı gazeteler gezi ile ilgili yorumlarında Türkiye'nin Alman malları için satış bölgesi olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca Türkiye, Alman kolonistleri için yerleşim bölgesi ve Alman sermayesi için cazip bir yatırım alanı olarak değerlendirilmiştir (Demm, 2010: 44).

Sonuç

Almanya'da Bismarck'ın etkili olduğu yıllarda Osmanlı Devleti ile bir yakınlaşma olmazken, Bismarck'ın istifasından sonra II. Wilhelm'in yönetime tamamen hâkim olması ile birlikte bu soğukluk sona ermiştir. Büyük bir güç olabilmek adına dünya politikası (Weltpolitik) takip etmeye başlayan Kayzer, Osmanlı Devleti'ne farklı bir yakınlık göstermiştir. Dönemin padişahı II. Abdülhamid ise iç ve dış politikada yaşadığı sıkıntılı evreyi atlatabilmek için bu yakınlığa tepkisiz kalmamıştır. Avrupa'nın güçlü isimlerinden biriyle samimi olması, Osmanlı Sultanı'nın hem prestiji açısından hem de dış devletlere vereceği mesaj açısından önem arz etmektedir.

II. Wilhelm'in Weltpolitik siyaseti ile Sultan Abdülhamid'in destekçi bir devlet arayışı aynı zaman dilimine rastlayınca, iki hükümdar arasında dostane bir ilişki yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu ilişkinin gelişmesi ile II. Abdülhamid, 1898 Ekim ayında kendisini ikinci kez ziyarete gelen İmparator ve ailesini en iyi şekilde ağırlamaya çalışmıştır. İmparator ise buna karşılık sık sık memnuniyetini belirten telgraflar yazmış, bu yönde konuşmalar yapmıştır. Ziyaret süresince Kayzer Wilhelm sıcak bir tavır sergileyerek Osmanlı nüfusunu etkilemek istemiştir. İmparatorun bu tavrı sadece Osmanlı sınırlarında değil, tüm İslam ve Hıristiyan âleminde etkisini hissettirmiş, hatta tepkilere sebep olmuştur. Çünkü İmparator, Şam seyahatinde Müslümanlara dost, Katoliklere koruyucu olduğu mesajını vererek, hassas noktalar üzerinden prim kazanmaya çalışmıştır.

Gezinin yoğun günlerinden geriye kalan Bağdat demiryolu projesi, Almanya'nın en büyük kârı olmuştur. Bunun yanı sıra Haydarpaşa liman işletmesi, telgraf hattı yapımı, silah satışı ve artan ticaret de iki ülkenin ilişkisini canlı tutmuş, hatta Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikliğe kadar ilerletmiştir.

Wilhelm'in 1898'deki Doğu seyahati, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, Kayzer'in Sultan Abdülhamid'e olan yaklaşımının ne derece samimi ve gerçekçi olduğunu yansıtmıştır. Bununla da kalmamış, seyahat sırasındaki törenler, ziyafetler, hediyeler ve teşrifat usulleriyle sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan da tarih sayfalarına derin izler bırakmıştır.

Kaynakça / References

Başbakanlık Osmanlı Arşivi / Prime Ministry Ottoman Archive

BOA, İ.HUS., No: 73/1316/Za-24.

BOA, Y.A.HUS., No: 390/61.

BOA, Y.A.HUS., No: 392/21.

BOA, DH.MKT., No: 2117/2.

BOA, DH.MKT., No: 2446/113.

BOA, Y.PRK.BŞK., No: 61/103.

BOA, Y.PRK.EŞA., No: 31/40.

BOA, Y.PRK.HH., No: 30/72.

BOA, Y.PRK.ŞH., No: 8/40.

Gazeteler / Newspapers

İkdam Gazetesi, 17 Teşrin-i Evvel 1898, No:1534.

İkdam Gazetesi, 18 Teşrin-i Evvel 1898, No:1535.

İkdam Gazetesi, 22 Teşrin-i Evvel 1898, No:1539.

Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 14 Teşrin-i Evvel 1898, No: 6274-1074.

Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 19 Teşrin-i Evvel 1898, No: 6279-1079.

Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 21 Teşrin-i Evvel 1898, No: 6281-1081.

Tercüman-ı Hakikât Gazetesi, 23 Teşrin-i Evvel 1898, No: 6283-1083.

Kitaplar ve Makaleler / Books and Articles

Alkan, N. (2008). Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kaiser II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, 10-53.

Baytar, İ. (2010). Kayzer II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeler, İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.59-95), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Coşansel, D. (2010). 19. Yüzyılda Değişen Sofra Düzeni ve Alman İmparatoru II. Wilhelm'e Sunulan Ziyafetler, İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.109-129), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Çolak, M. (2006). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demirel, F. (2007). *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Demm, E. (2010). Hayranlık ile Realpolitik Arasında, 'Kış Kralı' V. Friedrich Döneminden İmparator II. Wilhelm'e Almanların Türkiye Hayranlığı, İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.33-45), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Earle, E. M. (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları.

Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Homer Kitabevi.

Gözeller, A. (2010). Osmanlı Basınında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889 ve 1898 Yıllarında Osmanlı Devletine Yaptığı Ziyaretler, İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.199-209), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Hatırat-ı Seyahat (1316). İstanbul: Mihran Matbaası.

İrez, F. (2010). Belgeler Işığında Son Alman İmparatoru II. Wilhelm'i Konuk Eden Bir Kasr-ı Humâyûn; Şale, İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.47-57), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Karacagil, Ö. K. (2013). Alman İmparatoru İstanbul'da (1917), *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 111-133.

Karacagil, Ö. K. (2014). II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898), *Türkiyat Mecmuası*, 24, 73-97.

Kirel, S. & Ortaklan, O. (2018). Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Son Ziyareti (1917), *Sinecine*, 9(1), 113-158.

Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Alkım Yayınları.

Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Arba Yayınları.

Rathmann, L. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev. Ragıp Zaralı, İstanbul: Belge Yayınları.

Soy, H. B. (2010). 'Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İkinci Doğu Seyahati', İ. Baytar içinde, *İki Dost Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Kayzer II. Wilhelm*, (s.141-172), İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.

Soy, H. B. (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

Veylet, B. (1332). *Şarkta İngiliz-Alman Rekabeti*, Dersaadet: Sancakçıyan Matbaası.